

دانشگاه شهید بهشتی شیراز

دانشکده علوم انسانی

مقایسه‌ی ریاستیزی در غزلیات حافظ و کلیات عبید زاکانی

نگارش
علی اصغر اکبری فرد

استاد راهنما: دکتر رسول چهرقانی

استاد مشاور: دکتر یدالله بهمنی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته ادبیات فارسی

آبان ماه ۱۳۹۰

تقدیم:

تقدیم به همسر عزیزم که مهم ترین مشوق من در ادامه‌ی راه تحصیل بوده و هست و همچنین به دو گل باغ زندگی «سارا و سبا»ی بهتر از جانم.

تقدیر و تشکر:

لازم است از همه‌ی استادان گرانقدری که بنده خوشه چین علم و معرفتشان بوده ام، خصوصاً جناب دکتر چهرقانی به عنوان استاد راهنما و جناب دکتر بهمنی به عنوان استاد مشاور، جناب دکتر افراسیاب پور و سایر اساتیدی که بی شک بدون راهنمایی آنها قادر به انجام هیچ پژوهشی نبودم، تقدیر و تشکر به عمل آورم.

چکیده :

به نام آنکه هستی نام از او یافت

در این تحقیق با توجه به عنوان آن، که «مقایسه‌ی ریا ستیزی در غزلیات حافظ و کلیات عبید زاکانی» می‌باشد، ابتدا به تعریف ریا و انواع آن و نیز دیدگاه قرآن کریم و دین مبین اسلام در مورد ریا و توجه به آن از دیدگاه روان شناسی و جامعه شناسی و راه های برون رفت فردی و اجتماعی از این عارضه ی «اخلاقی- فرهنگی- اجتماعی» پرداخته شده، سپس شرح احوال و آثار حافظ شیرازی و عبید زاکانی و تاریخ عصر این دو بزرگوار با نگاه ریا ستیزانه به طور مختصر بیان گردیده است. آن گاه مظاهر ریا و نمونه های فراوانی که این دو شاعر گران قدر در ستیزه‌ی با آنها داشته اند و نقطه‌ی مقابل آن یعنی دیدگاه ملامتی و قلندری که این دو بزرگ به آن گرایش نشان داده اند، آمده است و در فصل پایانی نحوه‌ی مبارزه ی این دو متفکر و شاعر بزرگوار با پدیده ی منفور ریا مورد مقایسه قرار گرفته است و شیوه‌ی بیان هر یک از آن ها در این زمینه مورد ارزیابی واقع شده است.

لازم به ذکر است که یکی از شاهراه های ورود به محتوای آثار این دو شاعر بزرگ، توجه به نگاه ریا ستیزانه‌ی آنها می باشد؛ چرا که بخش قابل توجهی از اشعار و آثار آنها در این زمینه است و آن دو شاعر توانا هر کدام با توجه به طرز بیان و نوع نگاهی که به ریا دارند، جهادی ارزشمند با این پدیده‌ی شوم داشته اند.

کلید واژه ها: ریا، حافظ، عبید، ریا ستیزی، فرهنگ، تاریخ

۱	فصل اول: کلیات تحقیق
۲	۱-۱ مقدمه
۳	۲-۱ بیان مسأله‌ی تحقیق
۴	۳-۱ اهداف تحقیق
۴	۴-۱ سؤالات با فرضیه‌های تخصصی
۴	۵-۱ ضرورت واهمیت تحقیق
۴	۶-۱ پیشینه‌ی تحقیق
۵	۷-۱ روش تحقیق
۵	۱-۷-۱ ابزار گردآوری داده‌ها و ذکر ویژگی‌های آن
۵	۲-۷-۱ روش تجزیه و تحلیل داده‌ها
۵	۸-۱ کاربرد نتایج تحقیق
۶	فصل دوم: کلیات
۷	درآمد
۷	۱-۲ تعریف ریا
۸	۲-۲ ریا در قرآن کریم
۸	۱-۲-۲ ریا در انفاق
۸	۲-۲-۲ ریا در رفتن به جنگ با دشمنان
۸	۳-۲-۲ ریا به صورت عام
۹	۴-۲-۲ ریا کار همنشین شیطان
۹	۵-۲-۲ مثل اعمال ریاکارانه در قرآن
۹	۳-۲ از دیدگاه قرآن ریاکاران چه کسانی هستند؟
۱۰	۴-۲ پیامدهای ریاکاری از دیدگاه قرآن
۱۰	۵-۲ ریا از دیدگاه پیامبر اسلام (ص) و امامان معصوم (ع)
۱۰	۱-۵-۲ احادیثی از پیامبر گرامی اسلام
۱۰	۲-۵-۳ احادیثی از معصومین (ع)
۱۲	۶-۲ ریا در سایر ادیان
۱۲	۱-۶-۲ ریا در آیین مسیحیت

۱۲	۲-۶-۲ ریا در آیین زرتشت
۱۳	۲-۷ ریا از دیدگاه روان شناسی (روان شناسی ریا)
۱۷	۲-۸ جامعه شناسی ریا
۱۹	۲-۹ اقسام ریا
۱۹	۲-۹-۱ ریا در عقیده
۱۹	۲-۹-۲ ریا در عمل
۲۰	۲-۹-۳ ریا در وصف عبادت
۲۰	۲-۹-۴ ریا در گفتار
۲۰	۲-۹-۵ ریا در شکل و قیافه
۲۰	۲-۹-۶ ریا در معاشرت
۲۱	۲-۱۰ علل و عوامل ریا
۲۱	۲-۱۰-۱ عدم شناخت خدا
۲۱	۲-۱۰-۲ حبّ جاه و مقام
۲۲	۲-۱۱ گستره‌ی ریا
۲۲	۲-۱۲ نتایج و آثار سوء ریا
۲۳	۲-۱۳ راه رهایی از ریا
۲۴	فصل سوم
	✓ نگاهی به احوال و آثار حافظ
	✓ نگاهی به احوال و آثار عبید
	✓ نگاهی به تاریخ عصر حافظ و عبید با دیدگاه ریاستیزانه
۲۵	درآمد
۲۶	✓ نگاهی به احوال و آثار حافظ
۲۷	۳-۱-۱ حافظ
۲۷	۳-۱-۱-۱ تاریخ ولادت و وفات
۲۸	۳-۱-۲ وجوه امتیاز و عظمت حافظ
۲۹	۳-۱-۳ امتیازات لفظی
۲۹	۳-۱-۳-۱ به کار گرفتن خوش ریتم ترین و گوش نوازترین اوزان شعر فارسی
۳۰	۳-۱-۳-۲ استفاده از زیباترین واژه‌های زبان فارسی
۳۰	۳-۱-۳-۳ هماهنگی واجها

۳۰	۴-۳-۳-۳ کاربرد درست اسلوب دستوری و نگارش فارسی
۳۱	۵-۳-۱-۳ کاربرد آرایه‌های زیبایی لفظی
۳۱	۴-۱-۳ امتیازات معنایی حافظ
۳۱	۱-۴-۱-۳ اعتدال حافظ و نگاه ویژه‌ی او به زندگی
۳۲	۲-۴-۱-۳ اشاره‌ی حافظ به اساطیر گذشته
۳۲	۳-۴-۱-۳ مبارزه‌ی تمام عیار او با ریا و سالوس و تزویر
۳۲	۴-۴-۱-۳ تسلط بر علوم زمان خود
۳۲	۵-۴-۱-۳ حافظ یک مصلح اجتماعی
۳۳	۶-۴-۱-۳ ایهام
۳۳	۵-۱-۳ مضمون و صورت در شعر حافظ
۳۳	۶-۱-۳ تشخیص حافظ در میان شاعران
۳۴	۷-۱-۳ حافظ و غزل
۳۵	۸-۱-۳ شخصیت حافظ
۳۶	۹-۱-۳ ممدوحان حافظ
۳۷	۱۰-۱-۳ عرفان حافظ
۴۰	✓ نگاهی به احوال و آثار عبید
۴۱	۲-۳ عبید زاکانی
۴۱	۱-۲-۳ تاریخ ولادت و وفات
۴۲	۲-۲-۳ آثار و تألیفات
۴۵	۳-۲-۳ جایگاه ادبی
۴۶	۴-۲-۳ باورهای دینی
۴۷	۵-۲-۳ عبید زاکانی به روایت ادوارد براون
۴۷	۶-۲-۳ ابتکار و فصاحت دو ویژگی بارز آثار عبید
۴۸	۷-۲-۳ دیدگاه دکتر علی اصغر حلبی درباره‌ی عبید
۴۹	۸-۲-۳ ممدوحان عبید زاکانی
۴۹	۹-۲-۳ مقایسه‌ی حافظ و عبید از دیدگاه ادوارد براون
۵۱	✓ بررسی تاریخ عصر حافظ و عبید با دیدگاه ریا ستیزانه
۵۲	درآمد
۵۳	۳-۳ زمانه‌ی حافظ و عبید عصری تاریک در تاریخ ایران

۵۴	۱-۳-۳ اوضاع فارس در دوره‌ی شاه شیخ ابواسحاق اینجو
۵۷	۲-۳-۳ اوضاع فارس در دوره امیر مبارزالدین محمد مظفری
۵۷	۱-۲-۳-۳ ویژگی‌های اخلاقی امیر مبارزه الدین محمد مظفری
۵۹	۲-۲-۳-۳ پایان کار امیر مبارزالدین
۶۰	۳-۲-۳-۳ عبید زاکانی در دوره‌ی امیر مبارزالدین مظفری
۶۰	۳-۳-۳ دوران شاه شجاع مظفری
۶۳	۱-۳-۳-۳ ویژگی‌های اخلاقی شاه شجاع مظفری
۶۴	۲-۳-۳-۳ حافظ و شاه شجاع
۶۵	۳-۳-۳-۳ عبید زاکانی و شاه شجاع
۶۵	۴-۳-۳-۳ اوضاع فارس در دوره‌ی شاه شجاع
۶۸	۵-۳-۳-۳ اوضاع فارس بعد از مرگ شاه شجاع تا آمدن تیمور لنگ
۶۸	۶-۳-۳-۳ حافظ در دوران پس از مرگ شاه شجاع تا آمدن تیمور لنگ
۶۹	۴-۳-۳ احوال حافظ در دوره‌ی زین العابدین از زبان دکتر زرین کوب
۶۹	۵-۳-۳ احوال حافظ در دوره‌ی شاه منصور مظفری (دو سه سال آخر عمر)
۶۹	۶-۳-۳ سخن پایانی فصل
۷۱	فصل چهارم: مظاهر ریا، طنز به عنوان شیوه‌ی ریا ستیزی و نگاهی به تفکر ملامتی و قلندری حافظ و عبید
۷۲	۱-۴ مقدمه
۷۲	۲-۴ تصوّف و صوفی
۷۲	۱-۲-۴ معانی لغوی و اصطلاحی صوفی
۷۴	۲-۲-۴ سیر تحوّل تصوّف
۷۵	۳-۲-۴ تصوّف در دوره‌ی ایلخانان
۷۶	۱-۳-۲-۴ توجه عام و خاص به تصوّف در دوره‌ی ایلخانان
۷۶	۲-۳-۲-۴ ابتدال تصوّف در دوره‌ی ایلخانان
۷۸	۳-۴ حافظ و تصوّف
۸۱	۴-۴ عبید زاکانی و تصوّف
۸۲	۵-۴ زهد و زاهد
۸۳	۱-۵-۴ معنی لغوی زهد و زاهد
۸۳	۲-۵-۴ دیدگاه اسلام درباره‌ی زهد و زاهد

۸۴	۳-۵-۴ سیر تحول زهد و زاهد بعد از اسلام
۸۴	۴-۵-۴ زهد و زاهد از منظر حافظ
۸۷	۵-۵-۴ زهد و زاهد و مترادف‌های آن [شیخ، قاضی، واعظ...] از دیدگاه عبید
۸۷	۴-۵-۵-۱ زهد و زاهد
۸۸	۴-۵-۵-۲ شیخ
۸۸	۴-۵-۵-۳ قاضی
۸۹	۴-۵-۵-۴ خطیب (واعظ)
۸۹	۶-۴ نتیجه‌گیری این دو بخش
۸۹	۷-۴ محتسب
۹۰	۴-۷-۱ حافظ و محتسب
۹۴	۴-۷-۲ عبید و محتسب
۹۴	۴-۸-۱ طنز مؤثرترین سلاح حافظ و عبید در ریاستیزی
۹۵	۴-۸-۱ طنز حافظ
۹۹	۴-۸-۲ طنز عبید
۱۰۱	۴-۹-۱ مشرب ملامتی و قلندری
۱۰۲	۴-۹-۱ فرق بین ملامتیه و قلندریه
۱۰۳	۴-۹-۲ حافظ و مشرب ملامتیه و قلندریه
۱۰۵	۴-۹-۳ عبید زاکانی و مشرب ملامتیه و قلندریه
۱۰۶	۴-۱۰-۱ انسان ایده‌آل حافظ
۱۱۰	۴-۱۱-۱ سابقه‌ی ریاستیزی
۱۱۱	۴-۱۱-۱ غزالی
۱۱۱	۴-۱۱-۲ ناصر خسرو
۱۱۲	۴-۱۱-۳ سنایی غزنوی
۱۱۲	۴-۱۱-۴ سعدی
۱۱۳	۴-۱۲-۱ ضرورت مبارزه با ریا
۱۱۵	فصل پنجم: مقایسه‌ی ریا ستیزی حافظ و عبید
۱۱۶	۵-۱ مقدمه
۱۱۶	۵-۲ موارد تشابه ریاستیزی حافظ و عبید
۱۱۶	۵-۲-۱ جدال حافظ و عبید با خواص

- ۲-۲-۵ استفاده از قالب طنز در ریاستیزی
- ۱۲۰ ۳-۲-۵ پیروی حافظ و عبید از مکتب رندی و قلندری در ریاستیزی
- ۱۲۱ ۴-۲-۵ اصلاح اجتماعی هدف حافظ و عبید در ریاستیزی
- ۱۲۲ ۳-۵ موارد افتراق ریاستیزی حافظ و عبید
- ۱۲۲ ۱-۳-۵ ریاستیزی حافظ
- ۱۲۳ ۱-۳-۵ داشتن زبانی فخیم و شکوهمند در ریاستیزی
- ۱۲۳ ۲-۱-۳-۵ طعن و طنز و ستیزه‌ی حافظ متوجه اقشاری خاص
- ۱۲۴ ۳-۱-۳-۵ درد دین داشتن حافظ در ریاستیزی
- ۱۲۶ ۴-۱-۳-۵ هدایت و دعوت به عشق و رندی هدف اصلی حافظ در ریاستیزی
- ۱۲۷ ۴-۵ ریاستیزی عبید
- ۱۲۸ ۱-۴-۵ بی پرده و عریان بودن تعریض و طنزهای عبید
- ۱۲۹ ۲-۴-۵ همه‌ی اقشار (خواص و عوام) در تیر رس طنز و طعن عبید
- ۱۲۹ ۳-۴-۵ عبید، منتقد بزرگ و مصلح اجتماعی - فرهنگی
- ۱۳۱ ۴-۴-۵ قالب طنز، هزل و حتی هجو، شیوه‌ی برگزیده‌ی عبید در ستیزه‌ی خود
- ۱۳۳ فصل ششم: نتیجه‌گیری
- ۱۳۴ ۱-۶ نتیجه‌گیری
- ۱۳ فهرست منابع و مآخذ

فصل اوّل

کلیّات تحقیق

۱-۱ مقدمه :

به نام خداوند جان و خرد   کزین برتر اندیشه برنگذرد

بی تردید یکی از منفورترین پدیده‌های زشت اخلاقی و مهلکات نفس انسانی، «ریا» می باشد، و در همه ادیان آسمانی و باورها و عقاید انسانی و تفکرات همه ی اندیشمندان اخلاق گرا، این عارضه‌ی نحس مورد سرزنش واقع شده است. چرا که ریا، ارزش و اعتبار شخصیتی انسان را می‌کاهد، فرد را دو یا چند شخصیتی بار می‌آورد، به شرک و خود فریبی منجر می‌شود و مصداق «خسر الدنیا و الآخره» می‌گردد. شکی نیست که باید برای در امان ماندن از این خُلُق نامیمون و دور کردن فرد و جامعه از توسعه‌ی چنین رفتاری، راه کارهای علمی و عملی فردی و اجتماعی اندیشیده شود و با توجّه ویژه به «اخلاص» و «صداقت» که نقطه‌ی مقابل ریا می‌باشد و باز نمودن جنبه‌های بسیار مثبتی که دارند، به درمان این عارضه پرداخته شود.

در این پژوهش با توجّه به موضوع آن، تلاش نموده‌ام ضمن بررسی ریا و جزئیات مربوط به آن، به شخصیت حافظ و عبید و مبارزه‌ی بی‌امانی که با ریا و تزویر داشته‌اند، بپردازم. همگان می‌دانند که یکی از پیام‌های هنری و اخلاقی این دو بزرگوار و از شاه کلیدهای ارزنده‌ی ورود به محتوای تفکرشان، پیکار با ریا و ریاکاران می‌باشد. این دو شاعر گرانمایه با توجّه به عصری که در آن می‌زیستند، در آثار خود با جدّیت فراوان، هر یک با توجه به شیوه‌ی بیان و شخصیت هنری که دارند، به جدال با این پدیده‌ی منفور اخلاقی - فرهنگی پرداخته‌اند.

می توان گفت که اشعار و آثار این بزرگان، آیینی تمام نمای اوضاع سیاسی - اجتماعی قرن هشتم است. دوره‌ای که جزو حساس‌ترین، تاریک‌ترین و تأتّف‌بارترین دوره‌های تاریخی ایران به حساب می‌آید. آری این قرن گرچه ستارگان پر فروغی از آسمان ادب پارسی را در پهنه‌ی خود پرورانده است و این دو بزرگوار گل سر سبد این دوره به شمارند، با این وجود به لحاظ سیاسی، اجتماعی و تاریخی، ایران عزیز ما اوضاع بسیار اندوه باری را تجربه می‌کند. زمانه‌ی بین دو بلای وحشتناک: «ایلغار مغول و ترک تازی تیمور لنگ». همین اشاره کافی است تا به اهمّیت سیاسی - تاریخی این عصر و عواقب و لطماتی که بر پیکره‌ی این دیار اهورایی و مردم نجیبش وارد آورده، بیشتر پی ببریم و ارزش این دو ادیب فرزانه و بی نظیر را دریابیم.

آری، در جامعه ای که بیشتر افراد آن از رشد اخلاقی و فرهنگی، بهره‌ی کافی نداشته باشند و بر اثر تداوم فتنه‌ها و ظلم و ستم و غلبه‌ی فقر و یأس، در حال نکبت و بدبختی سرکنند، خواه ناخواه زمام اداره‌ی امور آنها به دست حاکمانی طرّار، جفا پیشه و خودرأی می‌افتد که جز به جمع مال و عیش و عشرت و گاه برای پیشبرد منافع و مقاصد خود به تظاهر و عوامفریبی، به چیز دیگری نمی‌اندیشند و مُرّعی هیچ گونه فضیلت انسانی نیستند. هنرمندان و اندیشمندان چون حافظ و عبید با بهره‌گیری از سلاح هنر و دشمنی سخن خویش به ستیزه‌ای جاودانه با این همه نامردمی‌ها و فریب‌ها و خباثت‌ها می‌پردازند تا وظیفه‌ی خطیر انسانی خود را انجام داده باشند. بی شک آثار این برگواران نشان دهنده‌ی تفکّر و اندیشه‌ی انسانی آنها و بر ملا کننده‌ی جوّ تنفّر برانگیز بر زمانه‌ی قرن هشتم هجری می‌باشد.

۱-۲ بیان مسأله‌ی تحقیق

بی شک گستره‌ی ادب پارسی دری با عمر بیش از هزار ساله‌ی خود، شاهد هنر نمایی شاعران و نویسندگان بزرگی بوده است که هر یک همچون مرواریدی درخشان بر تارک زبان فارسی می‌درخشند و هر کدام در زمینه‌های گوناگون ادبی، آفریننده‌ی آثاری بوده‌اند که در طول این تاریخ طولانی، روح و جان ادب دوستان را نوازش داده‌اند و حقیقتاً باعث فخر و مباهات ایرانیان و پارسی زبانانند.

از این میان خواجه‌ی شیراز که بی‌گمان از شاخص‌ترین چهره‌های ادبی ایران و جهان به شمار می‌آید، جایگاه ویژه‌ای دارد. او در غزلیات ناب خود جنبه‌های ادب و فرهنگ انسانی را به زیباترین بیان و متنوّع‌ترین شیوه‌ها و ارزنده‌ترین واژه‌ها و عبارات، بیان نموده است. یکی از مظاهر زیبا و جذّاب سخن حافظ، مبارزه‌ی او با ریا و سالوس است و همین نقّادی و نگاه تیزبین، جایگاه ادبی حافظ را نزد مردمان به درجات اعلی رسانده است. گرچه از هر زاویه‌ای به شعر حافظ و شخصیت او بنگریم، در خور ستایش و تکریم است.

علاوه بر حافظ، عبید زاکانی که از معاصران اوست، جایگاه ویژه‌ای در شعر و نثر فارسی دارد و در طنز و نقد اجتماعی واقعاً کم نظیر است. شاید بتوان گفت که کمتر شاعر یا نویسنده‌ای به اندازه‌ی او با طبقه‌ی حاکم و اشراف و ریاکاران و منفعت‌طلبان به ستیزه برخاسته است. وی هم در شعر و هم در نثر خود با زبانی تیز به صورت نقد و طنز و به ندرت با هزل و هجو با ریاکاران که به حق درخور همین نوع رفتار و سزاوار همین نوع گفتارند، درافتاده است.

در این پایان نامه، نگارنده برآن است تا با مقایسه‌ای ظریف، نوع ریا ستیزی و مبارزه با ریا کاران را در آثار این دو بزرگوار باز نماید واز زوایای مختلف، نحوه‌ی انتقاد و شیوه‌ی ستیزه‌ی آنها با این معضل

اجتماعی را مورد بررسی قرار دهد و تلاش خواهد کرد که با کنکاش در آثار این دو ادیب خصوصاً و آثار دیگری که در این زمینه در پهنه‌ی ادبیات ما به نگارش درآمده است و همچنین کتابها و مقالات و پژوهش‌هایی که در این باره صورت گرفته است، مطالبی درخور جمع‌آوری نماید و به تحلیل آنها بپردازد.

۱-۳ اهداف تحقیق:

هدف اصلی از این تحقیق، بررسی مشترکات فکری و ادبی حافظ شیرازی و عبید زاکانی است، که از این وجوه مشترک، ریاستیزی و مقابله با ریاکاران است.

۱-۴ سؤالات با فرضیه‌های تخصصی

۱. حافظ و عبید به کدام یک از مشکلات اجتماعی عصر خود اهمیت داده و با آن به مقابله برخاسته- اند؟
۲. وجوه تشابه و تفاوت ریاستیزی حافظ و عبید کدام است؟
۳. اوضاع سیاسی- اجتماعی و فرهنگی حاکم بر روزگار عبید و حافظ.

۱-۵ ضرورت و اهمیت تحقیق:

یکی از مشترکات اصلی مضامین اشعار حافظ و عبید، ریاستیزی است که به نوعی روح حاکم بر دیوان‌های آنها به شمار می‌آید و مقایسه‌ی آنها در ادبیات فارسی برای استفاده‌ی بیشتر ادب دوستان، ضروری به نظر می‌رسد.

۱-۶ پیشنهادی تحقیق:

در باره‌ی حافظ و عبید کتاب‌ها و مقالات فراوان نوشته شده‌است. از جمله مقاله‌ای با عنوان «ریا ستیزی عاشقانه‌ی حافظ» از آقای فریبرز رئیس‌دانا، در نشریه‌ی ادبیات و زبان‌ها و مقاله‌ی دیگری تحت عنوان «عبید زاکانی یک منتقد اجتماعی زبردست» در نشریه‌ی چیستا به رشته‌ی تحریر درآمده‌است.

۱-۷ روش تحقیق: روش کتاب‌خانه‌ای و تحقیق سنتی و فیش برداری و همچنین استفاده از منابع

الکترونیکی و سایت‌های اینترنتی.

۱-۷-۱ ابزار گردآوری داده‌ها و ذکر ویژگی‌های آن‌ها (پرسشنامه، مصاحبه...)

بر اساس مطالعه و بررسی اسناد و سوابق فیش‌برداری از منابع دسته اول و کهن موضوع و تحلیل و بررسی و مقایسه‌ی آن‌ها و جمع‌آوری داده‌ها.

۱-۷-۲ روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها:

بر اساس روش تجزیه و تحلیل منطقی و استنتاج عقلی در ارائه‌ی مقدمات و نتیجه‌گیری از آن‌ها تنظیم شده‌است.

۱-۸ کاربرد نتایج تحقیق:

نتایج این تحقیق برای همه‌ی سازمان‌ها و مراکز تحقیقی و پژوهشی کشور به ویژه آموزش و پرورش و مراکز تحقیقات عالی زبان و ادبیات فارسی و سازمان‌های وابسته کاربرد دارد.

فصل دوم

کلیات

درآمد

اخلاص و یکرنگی، بارزترین مشخصه‌ی اخلاقی انسان‌های شایسته‌است. از آن جا که اخلاص، نقطه‌ی مقابل «ریا» می‌باشد، بهتر است ابتدا نگاهی به این واژه از نظر لغوی و اصطلاحی داشته باشیم.

«اخلاص» به معنی خالص کردن، پاک‌گردانیدن و صدق و صفا و راستی است. (سیاح، المنجد، ۱۳۸۷، ماده‌ی «خلص») و در اصطلاح و فرهنگ اسلامی، می‌تواند هم به مفهوم پاک کردن نیت از غیر خدا و انجام عمل برای خدا، یعنی غیر خدا را هنگام عمل در نظر نداشتن و خالص ساختن خویشتن از بندگی غیر خدا باشد؛ و هم مراد از آن، امر اعتقادی است، یعنی این که بنده، خدای خویش را از صفاتی که شایسته‌ی مقام خداوندی نیست، خالص و منزّه بداند. می‌توان گفت: کسی مخلص است که اعمال و رفتار و گفتار او به دور از ریا و نفاق باشد.

بی تردید یکی از ویرانگران شخصیت انسانی و پست‌ترین رذیلت اخلاقی، ریا و تزویر است که موجب نابودی دنیا و آخرت انسان می‌شود. این مخلّ غیر انسانی "ریا و تزویر" در همه‌ی فرهنگ‌های بشری و از دیدگاه کلیه ادیان آسمانی و متفکران و اندیشمندان اسلامی و غیر اسلامی، سزاوار نکوهش و عملی غیر انسانی قلمداد شده‌است، و همه‌ی اندیشمندانی که درد انسانیت و اخلاق داشته‌اند و دارند، همواره به مبارزه با این رفتار ناپسند و خُلُق نا میمون پرداخته‌اند. شاعران و نویسندگان بزرگ نیز متناسب با شرایط اجتماعی و سیاسی روزگار خود با شدت و ضعف به این مقوله پرداخته‌اند.

۲-۱ تعریف ریا

«ریا» در لغت از ریشه‌ی «رأی» به معنای خود را به مردم نیک جلوه دادن است. چنان که سَمعه نیز به معنی شهرت و آوازه و به گوش دیگران رساندن است. (سیاح، المنجد، ۱۳۸۷، ماده‌ی «رأی و سمع») و همچنین کلمه‌ی "ریا" در مجمع‌البیان مشتق از کلمه‌ی «رؤیت» است. (طبرسی، ۱۴۰۸، ص ۶۵۰/۲) و در فرهنگ معین به معنای «تظاهر کردن به نیکی، دورویی و نفاق» آمده است. (معین ۱۳۸۴: ۱۷۰۰/۲) و در اصطلاح عبارت است از آن که انسان بخواهد با ارائه‌ی کارهای نیک خود، مقام و منزلتی در دل مردم پیدا کند و این مطلب اگرچه در تمامی کارهای خوب امکان دارد، ولی نام ریا در اصطلاح شرعی، مخصوص است به این که آدمی در انجام عبادات، چنین قصدی داشته باشد. (فهری، ۱۳۵۹: ۶)

امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید: «ریا عبارت است از نشان دادن چیزی از اعمال حسنه یا خصال پسندیده و یا اعمال حقه به مردم، برای منزلت پیدا کردن در قلوب آنها و اشتها پیدا کردن نزد آنها به خوبی و صحت و امانت و دیانت بدون قصد صحیح الهی.» (موسوی خمینی، ۱۳۸۵: ۳۵)

خلاصه این که در اصطلاح ریا به این معنی است که انسان، کار خوبی انجام دهد و قصدش تظاهر و نشان دادن به مردم باشد؛ نه برای خدا. خواه این کار عبادی باشد مانند نماز و خواه غیر عبادی مانند انفاق و ... نقطه‌ی مقابل ریا، «اخلاص» است.

۲-۲ ریا در قرآن کریم

واژه‌ی «ریا» پنج بار در قرآن تکرار شده است که سه مرتبه به صورت مصدر و دوبار به صورت فعلی، و معنای آن به همان معنای اصطلاحی می‌باشد. این بدین معناست که دین مبین اسلام که قوانین آن برگرفته از قرآن کریم است، پدیده‌ی شوم ریا را به شدت سرزنش می‌کند و افراد ریاکار را انسان‌هایی به دور از فرهنگ انسانی معرفی می‌نماید و حتی آنان را چنان که خواهیم دید همنشین شیطان می‌نامد. اما کاربردهای کلمه‌ی ریا در قرآن مجید:

۱-۲-۲ ریا در انفاق

«يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَيُّ كَسَانِي كَسَانِي كَسَانِي أَنِ أَمَانِ أَوْرَدِيدِ، بَخْشِشِ هَايِ خُودِ رَا بَا مَنِّتْ كُذَّاشْتَنِ وَ آزَارِ، بَاطِلِ نَسَازِيدِ؛ هَمَانَنْدِ كَسِي كِه مَالِ خُودِ رَا بَرَايِ نِشَانِ دَادَنْ بِه مَرْدَمِ اَنْفَاقِ مِي كَنْدِ وَ بِه خُودِ وَ رُوزِ رِستَاخِيزِ اِيْمَانِ نَمِي- أَوْرَدِ.» (بقره: ۲۶۴)

در این آیه دو عامل بطلان عمل مطرح شده است: «مَنّت و آزار» و «ریا» که اولی بعد از عمل می‌آید و دومی مقارن با عمل و باعث می‌شود که اعمال نیک از بین برود. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳: ۴۷۸/۲۱)

۲-۲-۲ ریا در رفتن به جنگ با دشمنان

«و لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِم بِطَرَأٍ وَ رِئَاءِ النَّاسِ وَ يَصِدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ؛ وَ مَانَنْدِ كَسَانِي نَبَاشِيدِ كِه اَز رُويِ هُويِ پَرِستِي وَ غُرُورِ وَ خُودِ نَمَايِي دَر بَرَابَرِ مَرْدَمِ، اَز سَرزَمِينِ خُودِ [بِه سُويِ مِيدَانِ بَدْر] بِيرونِ آمَدَنْدِ، وَ [مَرْدَمِ رَا] اَز رَاهِ خُودِ بَازِ مِي دَاشْتَنْدِ [وَ سَرانْجَامِ شَكِستِ خُورْدَنْدِ] وَ خُودِ وَ اَنْچِه بِه اَنْچِه عَمَلِ مِي كَنْنَدِ، اِحاطِه وَ آگَاهِي دَارَدِ.» (انفال: ۴۷)

خداوند در این آیه، غرور و ریا را از آفات قدرت در جبهه های جنگ به شمار می‌آورد. و صریحاً اشاره دارد به اینکه افراد ریاکار، پشتیبانی خداوند را به همراه ندارند و در اعمال خود ناموفقند و نداشتن اخلاص، آنان را به سراشیبی سقوط و شکست می‌کشاند.

۲-۲-۳: ریا به صورت عام

«الَّذِينَ هُمْ يُرَاوُونَ؛ هَمَانِدْ كَسَانِي كِه رِيَا مِي كِنْدِنْد.» (ماعون: ۶)

در این آیه با توجه به آیات قبل همین آیه در سوره‌ی ماعون، روی صحبت با نماز گزارانی است که در نماز خود سهل انگاری می‌کنند، درست همچون کسانی که ریا می‌کنند. یعنی این که به عمق عبادات و توجه خالصانه نمی‌اندیشند و اعمال عبادی آنها صرفاً جهت ظاهر سازی و ریاکاری است.

۲-۲-۴: ریا کار همنشین شیطان

«وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ مَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا؛ وَ أَنهَآ كَسَانِي هَسْتِنْد كِه اموال خود را برای نشان دادن به مردم انفاق می‌کنند و ایمان به خدا و روز بازپسین ندارند - چرا که شیطان رفیق و همنشین آنها ست- و کسی که شیطان قرین او باشد، بد همنشین و قرینی است» (نساء: ۳۸)

در این آیه به وضوح اعمال ریاکارانه، اعمالی شیطانی به حساب آمده است و شخص ریاکار همنشین و همراه شیطان است. شیطان نه تنها خود از رحمت الهی به دور است، بلکه سعی بر آن دارد تا دیگران را نیز فریب دهد و از لطف خداوند محروم گرداند. و افراد ریاکار هم با تظاهر و عوامفریبی قصد فریب مردم را دارند و اعمال آن‌ها هرگز خالصانه نیست.

۲-۲-۵: مثل اعمال ریاکارانه در قرآن

«... فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَ اِبْلٌ فَتَرَكَهُ صِلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰی شَيْءٍ مِّمَّا وَ اَللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ؛ ... [کار ریاکار منت گذار] همچون قطعه سنگی است که بر آن [قشر نازکی از] خاک باشد، (و بذرهایی در آن افشاندن شود) و رگبار باران به آن برسد؛ (و همه‌ی خاکها و بذرها را بشوید) و آن را صاف (و خالی از خاک و بذر) رها کند. آنها از کاری که انجام داده اند، چیزی به دست نمی‌آورند و خداوند جمعیت کافران را هدایت نمی‌کند.» (بقره: ۲۶۴)

در این آیه‌ی مبارکه، افراد ریاکار همچون افراد قشری و سطحی و بی محتوا تصور شده اند که تحمل هیچ سختی و ناملایمتی را ندارند و چون اخلاص ندارند، آن لایه‌ی سطحی و ظاهر آراسته شان به زودی کنار می‌رود و باطن ناپاکشان بر ملا می‌گردد.

۲-۳: از دیدگاه قرآن ریاکاران چه کسانی هستند؟

۱- کسانی که ایمان به خدا و روز قیامت ندارند. (بقره: ۲۶۴)

۲- منافقان «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ ... يُرَاوُونَ النَّاسَ.» (نساء: ۱۴۲)